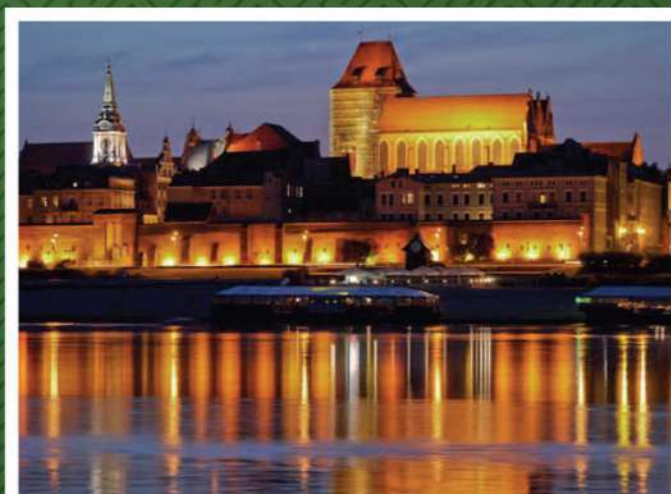

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

НАД ВІСЛЮЮ І ДНІПРОМ

**MIĘDZYNARODOWY
KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNY
imienia Luciena Febvra**

przy wsparciu:

**STUDIUM
EUROPY WSCHODNIEJ
Uniwersytetu Warszawskiego**

**UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
w Toruniu (Polska)**

**DEPARTMENT OF WORLD HISTORY
of the Historical and Philosophical
Faculty Borys Grinchenko
of Kyiv University**

**INSTITUTE OF WORLD HISTORY
of the National Academy
of Sciences of Ukraine**

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

**POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EUROPEJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ**

Warszawa-Toruń-2019

Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra 2019, 242 s.

Monografia została przygotowana przy wsparciu Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego (pod patronatem honorowym Prezydenta Polski), przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli 25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski.

Recenzenci *Maciej Krotofil, Andriy Kudriachenko*

Projekt okładki *Ihor Sribnyak*

Okładka dotowana przez
Komitet badań naukowych Międzynarodowego konsorcjum
Naukowo-Edukacyjnego im. Luciena Febvra

Redaktor *Ihor Sribnyak*

Opracowanie typograficzne *Anastasia Zoria*

Korekta *Zespół*

Wydawnictwo
Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

Adresa dla korespondencji
vsesvit963@gmail.com

Odpowiedzialność za wiarygodność faktów, cytatów, nazwisk
oraz innych danych ponoszą autorzy publikacji

Redaktor nie zawsze podziela poglądy autorów publikowanych materiałów

ISBN 978-966-638-126-5

©Copyright by Międzynarodowy konsorcjum
naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019
©Copyright by Ihor Sribniak, 2019

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Олеся Розовик,
Національний медичний університет
імені О.О. Богомольця (Київ)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

Питання переселення сільського населення із зони Полісся і лісостепу України авторка даної статті розглядала вже у декількох публікаціях[11]. Але окремі питання цієї проблеми вимагають більш поглибленого й, навіть, регіонально-територіального дослідження.

Активний процес переселення сільського населення Волині із-за його обезземелення розпочався фактично вже на початку XIX ст. і особливо посилювався після скасування кріпосного права в Російській імперії (1861 р.). У післяреформений період, включно до початку Першої світової війни (1914 р.), з краю щорічно виїжджало по декілька тисяч сімей. Вони рухалися на постійне поселення на Поволжя, Урал, Сибір, Казахстан, Забайкалля, Далекий Схід, Ставропольщину. Після національно-демократичної революції в Україні 1917-1921 рр., хоч селянство Волині й отримало землю, але не у всіх сім'ях це радикально поліпшило їх соціально-економічне становище.

Для цього було декілька причин. Щоб їх детальніше висвітлити, необхідно звернутися до історії створення самої Волинської губернії, її економічного розвитку у XIX – початку XX ст. та подати аналіз природно-кліматичних умов, у яких перебували волинські землі. Датою утворення Волинської губернії, як територіально-адміністративної одиниці, можна вважати 8 грудня 1792 р., коли імператриця Катерина II видала генералу М.Кречетнікову вердикт на ці землі, а він після другого розподілу Речі Посполитої (1793 р.) оголосив про приєднання волинських земель до Російської імперії [3, арк.2].

У серпні 1797 р., за указом імператора Павла I, Волинську губернію було сформовано в складі Кременецького, Базилійського і Дубенського повітів Подільського намісництва, а також повітів, крім Радомишльського, Волинського намісництва. Таким чином, у XIX ст. у складі Волинської губернії було 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубенський, Заславський, Житомирський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Староконстантинівський, Рівненський. У губернії на початку XIX ст. існувало 12 великих повітових міст, 136 містечок, 3447 сіл, а населення краю нараховувало 2 млн. осіб [1, арк.58].

Наприкінці XIX ст. чисельність населених пунктів краю мала тенденцію до збільшення й становила 8239 населених пунктів (у т.ч. – 13 міст, 143 містечок, 3416 сіл, 1210 колоній, 296 слобідок, 244 присілка, 2603 хутори, 314 фільварків та ферм. А населення Волині зросло до 2,4 млн. осіб [4, арк.2].

Під час Першої світової війни Волинська губернія була у центрі військових дій. Вони завдали краю великих матеріальних втрат та послалили відтік населення з губернії. Ці процеси тривали й у період національно-демократичної революції в Україні 1917-1921 рр. Для Волині це закінчилося тим, що внаслідок радянсько-польської війни 1920 р. і Ризького мирного договору (березень 1921 р.) до Польщі відійшли західні повіти Волині, а у складі УСРР залишилися Новоград-Волинський, Овруцький, Житомирський, Ізяславський, Староконстантинівський й частина Острозького повіту. У червні 1925 р., за рішенням ВУЦВК і РНК УСРР, у республіці було ліквідовано адміністративний губерньсько-волосний поділ, а замість нього уведено округи з районами. Ця адміністративна перебудова була проведена і у східних повітах Волині: тут утворилося три округи – Житомирська, Шепетівська, Коростенська.

Перша світова війна, національно-демократична революція – це в комплексі призвело до руйнування економіки краю, у т.ч. й сільського господарства. Ці негаразди доповнювалися ще й такою проблемою як міграція із західної частини Волині українського населення й представників національних меншин у східні її регіони, тобто в ту частину, яка залишилася у складі УСРР. Ця міграція була достатньо відчутна. За різними даними, на Волинь із заходу включно до середини 1920-х рр. щорічно переїжджало по декілька тисяч сімей. Населення з польської території мігрувало на схід по ряду різних причин:

об'єднання сімей, політичній, релігійній, етнічній, національно-культурній мотивації. З цих та інших причин переселялися на Волинь з країн центральної і західної Європи навіть поляки, євреї, німці, чехи та представники інших національностей. Всім прибулим у край мігрантам у сільській місцевості виділялася під поселення земля, а у містах – житло й забезпечення роботою.

Однак це згодом в цілому негативно вплинуло, зокрема, на становище у сільському господарстві. Вже на початку 1920-х рр. у регіоні намітився різкий приріст населення, перенаселення сіл й, навіть, міст, а в селах розпочався «аграрний голод», тобто обезземелення селян [9, арк. 31]. Але чи не найбільші труднощі в сільському господарстві Волині постали із земельними ресурсами, особливо з рівнем придатності ґрунтів для продуктивного землеробства і тваринництва. Географічно Волинська губернія до 1921 р. охоплювала значні території північно-західної України від Київщини до р. Буг і Перемишлянщини, площею у 71742 км². Відповідно на цій території були різні природно-кліматичні зони й різні за якістю ґрунти. Північно-східна частина – лісиста і заболочена, переважно з глинистими й піщаними ґрунтами, південно-західна – ближча до лісостепової зони з мішаними ґрунтами, наближеними до чорнозему [9, арк. 23]. Але ці території у 1921 р. відійшли до Польщі.

Ось як про стан ґрунтів на Волині подана інформація у різних звітах, включно до 1920-х рр. Ще коли губернія знаходилася у складі Російської імперії, питанням окультурення ґрунтів у цьому регіоні займалися меліоратори, агрономи, гідрологи. Вони у своїх звітах зазначали, що землі Волині, які умовно вважалися придатними для ведення сільського господарства, становили 6575625 дес. Однак із них понад 1 млн. дес. займали ліси та переліски, 500 тис. дес. були заболоченими або підтоплювалися повенями численних річок краю. На великих площах знаходилися піщані й глинисті ґрунти, які лише умовно можна було вважати придатними для землеробства [2, арк. 24;5, арк. 399]. Слід зазначити, що питанням проведення осушення заболочених ґрунтів краю керівні органи Волині займалися включно до початку Першої світової війни. За їх наказом, меліоратори склали план первинного осушення заболочених земель по повітах губернії, а держава на проведення цих робіт у 1909-1910 рр. виділила 286,7 тис. крб.

Роботи щодо осушення земель у повітах Волині в 1909-1910 рр. виглядали так [6, арк. 6, 12]:

Назва повіту	Кількість сіл з перезволоженими ґрунтами	Загальна кількість земель, в дес.	Кількість земель, які слід осушити, в дес.
Володимирський	7	27267	11787
Ковельський	60	124799	41021
Рівненський	1	4150	1605
Дубненський	56	33820	5330
Овруцький	4	17790	6198
Житомирський	6	3138	249
Всього	134	211465	66190

Роботи з осушення перезволожених земель проводилися у всіх повітах Волині, включно до початку Першої світової війни, а окультурені землі передавалися селянам. Заходи щодо осушення перезволожених земель на Волині за державні асигнування проводилися й впродовж 1920 – 1930-х рр. Причому, за розпорядженням Народного Комісаріату Земельних Справ (НКЗС) УСРР, був складений план осушення та окультурення земель Волині, виділені на ці роботи кошти, а контроль за проведенням меліоративних заходів здійснювали інженери-меліоратори та агрономи-ґрунтознавці [7, арк.93].

Але, незважаючи на заходи щодо окультурення земель Волині, які проводилися тут у дорадянський період та у 1920 – 1930-х рр., багато земель краю залишалося непридатними для землеробства. За приклад можна взяти села Словечанського, Слевського та Овруцького районів Коростенської округи. Землі у цих районах були переважно піщані та глинисті й практично непридатні для землеробства. Тому селяни, хоч і отримали такі ґрунти після встановлення радянської влади на Волині, але, із-за їх низької врожайності, 77 % населення названих районів (це були десятки тисяч осіб) проживало на межі бідності або вважалося незаможними господарями [10, арк. 27].

Не краще становище з ґрунтами було й по інших районах та селах названої округи. Тут загальна площа земель, які вважалися орними, становила 1248842 дес. Однак 41,2 % цих угідь було під лісовими масивами або зарослі чагарниками та перелісками. Піщані й глинисті ґрунти, які були непридатними для землеробства, становили 11,3 відсотка. І лише 34,4 % ґрунтів, це 423359 дес. , використовувалося під землеробство. На практиці це означало, що кожна сім'я краю мала наділ у 3-4 дес. орних земель або 0,5-0,7 дес. на їдця. З природним приростом та міграцією на Волинь, у тому числі і Коростенську округу, населення з інших країн, кількість земель на одну особу помітно скорочувалася. У багатьох селах цей показник становив 0,4-0,6 дес. на людину. І хоча динаміка збільшення

засіву земель зерновими культурами щорічно збільшувалася, проте низька врожайність полів не давала можливості забезпечити сім'ї необхідною кількістю хліба та іншою сільськогосподарською продукцією.

Кількість засіяних площ зерновими культурами у Коростенській окрузі, в дес.

Роки	Кількість площ, (в десятинах)
1916	205203
1922	172030
1923	190429
1924	223492
1925	223128

Загалом в окрузі під рільництво було зайнято 58,6 % площ, огородинство – 2,3 %, луки – 8,2 %, випаси великої рогатої худоби – 31 відсоток. З урахуванням такого становища з ґрунтами Коростенської округи, з державного бюджету на окультурення земель краю у 1922-1924 рр. було виділено декілька сотень тисяч карбованців, у 1925 – 501, 1926 р. – 844 тис. крб. Ці капіталовкладення значно поліпшили стан ґрунтів в окремих районах округи, але докорінно не змінили становище з підвищенням їх врожайності [8, арк.72-73]. Тому в округу вже на середину 1920-х рр. розпочали завозити з інших районів республіки сільськогосподарські продукти. Зокрема, у 1925 р. в цей край було доставлено 300 тис. пудів хліба, велику кількість м'яса та інші продукти. Поступово на них зростали ціни. Зокрема, спочатку вартість місцевого хліба становила 90 коп. за 1 пуд, але із-за його нестачі на ринку, ціна привозного зросла до 1,6 крб. за пуд. А вартість м'ясної продукції з 3,8 крб. збільшилася до 5-6 крб. за пуд у живій вазі. У декілька разів зросли ціни й на інші сільськогосподарські продукти [8, арк.145].

Таким чином, низька природна врожайність великих земельних площ Волині призвела до того, що на середину 1920-х рр. тут з'явилося 46 тис. безземельних та малоземельних господарств – понад 250 тис. осіб [9, арк. 66]. У процесі розгортання переселенського руху, який розпочався на Волині на початку 1920-х рр., більшість з цього контингенту населення виявила бажання залишити рідні села й переїхати на постійне мешкання на вільні родючі землі півдня України або у Всесоюзний колонізаційний фонд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 1, спр. 2511, 72 арк.
2. Там само, ф. 442, оп. 533, спр. 158, 123 арк.
3. Там само, ф. 442, оп. 534, спр. 281, 27 арк.
4. Там само, ф. 442, оп. 544, спр. 173, 43 арк.
5. Там само, ф. 442, оп. 643, спр. 1, 462 арк.
6. Там само, ф. 442, оп. 708, спр. 146, 33 арк.
7. Державний архів Житомирської області, ф. Р-326, оп. 1, спр. 174, 142 арк.
8. Там само, ф. Р-327, оп. 1, спр. 171, 335 арк.
9. Там само, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 1157, 82 арк.
10. Там само, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 1592, 188 арк.
11. Розовик Д.Ф. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-ті роки. Монографія / Д.Ф.Розовик, О.Д.Розовик. – Вінниця, 2013. – 406 С.